

BUNTOVNI DUH SUFIZMA I HAFIZ ŠIRAZI

Sedad DIZDAREVIĆ

UDK 141.336
28-1

SAŽETAK: U ovom članku nastojali smo istražiti do koje mjere je sufijski pokret inspiriran i usmjeravan različitim kontekstima, prije svega društvenim i kulturnim, te na koji način su sufijski protagonisti izražavali svoj stav o društvu, kretanjima u društvu, problemima i društvenim devijacijama. Također smo željeli istražiti koliko je specifičan sufijski vid društvenog utjecaja, manifestiran kroz verbalni bunt i neverbalni interiorizirani protest, posebnim oblačenjem, specifičnim načinom života i ponašanja, imao efekata i uspjeha kroz povijest.

Pokazali smo da je sufizam iniciran društvenim problemima i iskvarenošću te da je kroz povijest razvijao vrlo sofisticirane, metode, načine, instrumente, sredstva i tehnike borbe protiv istoga. To je, istovremeno, razlog zbog koje su sufije razvile izuzetno kreativan, inventivan i umjetnički sofisticiran jezik, govor i književnost. Pokazali smo da specifična sufijska odjeća, neobičan način interakcije, razrađena pravila ponašanja, življenja i djelovanja u društvu u znatnoj mjeri predstavljaju interiorizaciju i utjelovljenje ovog buntovnog stava te stoga i efikasniji i uspješni način utjecanja na društvene promjene.

Hafiz Širazi je naslijedio sufijske tehnike, metode i instrumente izražavanja ovog bunta, interioriziranjem i eksterioriziranjem, verbaliziranjem i neverbaliziranjem ali umjetnički prenaplašeno, karikaturalno, inverzijom pojmova i gotovo nadrealistički. S obzirom na društveni, historijski, ideološki i kulturni kontekst Hafiz je razvio jedan od najsofisticiranijih i najefikasnijih instrumentarija društvenog i umjetničkog izražavanja bunta, kritike i preskribiranja rješenja.

Ključne riječi: Sufizam, kinizam, Hafiz Širazi, društvena iskvarenost, kritika...

Uvod

Misticizam ili vjerovanje da ljudsko može stupiti u direktni, neposredni i intrapersonalni odnos i kontakt sa božanskim nije nešto što je specifično za određeno vrijeme, prostor, religiju, kulturu ili narod. Mističke tendencije kao sasvim razvijene sisteme susrećemo u različitim kulturama i različitim ljudskim skupinama. No, međutim, najrazrađeniji mistički sistemi su vezani, svakako, za najrazvijenije i najsistematičnije religijske sisteme kao što su budizam, hinduizam, judaizam, kršćanstvo i islam. Neke škole budizma i hinduizma same po sebi stavljaju naglasak na to lično i neposredno iskustvo Boga kroz obogotvorenje

postizanjem mokše i nirvane ili pak kroz spajanje brahmana i atmana. Međutim, abrahamovski krug religija kao što su judaizam, kršćanstvo i islam suštinski pripadaju religijama koje u svoje središte stavljaju obrednu praksu, moralne norme i dogmatska uvjerenja ali unutar njih razvio se jak i vrlo snažan mistički tok, koji je umnogome utjecalo kako na ortodoksiju unutar tih religijskih učenja tako i na heterodoksiju. U judaizmu je to kabala u kršćanstvu gnosticizam a u islamu sufizam.

Ove osebuje tokove, škole ili pak pokrete unutar formalnih i institucionaliziranih religijskih sistema abrahamovskog kruga religija uglavnom

se promatra kao ezoterijski, duhovni, filozofski ili metafizički krak navedenih religija te se malo ili gotovo nimalo ne promatraju kao tokovi koji su snažno i gotovo sudbonosno obilježeni vanjskim, vremenitim, kontekstnim, društvenim, kulturnim i materijalnim faktorima. Kao što rekosmo ovi tokovi se vide kao tendencija elitističkih i izdvojenih pojedinaca i skupina da svoju pojačanu želju i potrebu za duhovnošću nadomjestite posebnim i specifičnim metodama i praksama a koje su vremenom prerasle u zaseban sistem i institucionaliziranu formu. Međutim, vanjski podsticaji, vremenski i prostorni, kulturni i socijalni kontekst

imali su inicirajuću, usmjeravajuću, konstituirajuću pa i transformirajuću ulogu u trajanju ovih pokreta. U ovom radu ćemo se specijalno posvetiti islamskom mističkom učenju odnosno sufizmu ili tesavufu i, u onoj mjeri u kojoj prostor jednog znanstvenog osvrta i vrijeme odvojeno za njegovu izradu dopuštaju, analizirati i predstaviti na koji način i u kojoj mjeri je vanjski kontekstualni faktor utjecao na nastanak, formiranje, djelovanje i usmjerenje istoga. Prvo ćemo razmatrati sufizam u njegovom historijskom i geografskom okviru i prilikama koje su dovele do pojave prvih sufija odnosno zahida te ukazati do koje mjere je njihovo djelovanje, život i uvjerenje bilo uvjetovano podsticajima iz okruženja. Sufizam je u svome početku, a u velikoj mjeri i u kasnijim periodima, predstavljao specifičan nekonformistički, disidentski i kritičarski stav prema ogromnom valu bogaćenja, materijalizma, hedonizma, zapostavljanja vjere, Boga, poslaničkog nauka i puta koji su prakticirali "ispravni sljedbenici". Stoga su prve generacije zahida poput Hasana Basrija, Rabi'el Adawiyje, Ibrahim Adhama, Ma'rufa Karkhiya i drugih bili i prvi kritičari društvene iskvarenosti, materijalizma, društvene nepravde, nejednakosti, farizejstva, pretvaranja, varanja, pohlepe, egoizma itd. Oni nisu svoju kritiku i bunt izražavali samo verbalno, kroz propovijedi, predavanja i pisanja, već su specifičnim načinom življenja, odijevanja i ponašanja interiorizirali i utjelovili svoj bunt, svoju poruku i osudu. Oskudna i sirotinjska odjeća, asketski život, izvrgavanje teškim duhovnim vježbama, pojačana i ekstremna pobožnost bili su neka vrsta ironizirajućeg, metaforičkog, satiričkog, parodijskog, karikaturalnog i ponekad čak grotesknog neverbalnog govora i dijaloga, koji je mnogo snažnije djelovao na one kojima je

bio namijenjen. Nažalost, sufizam je u kasnijim generacijama skrenuo u svoju suprotnost, a to je s jedne strane odavanje materijalnim blagodatima i uživanjima u nakićenim odorama i hanikasima poput dvoraca a s druge strane u formalizirani, suhoparni i klerikalizirani nauk koji je nerijetko temeljio svoj ideal na samoponižavanju i samopreziru.

Kao reakcija na takvu tendenciju i razvoj sufizma javlja se pokret melametizma, koji svoj krajnji izraz doživljava u melametijskom sufijskom redu. Ovaj pokret nastoji ponovo vratiti sufizam tamo odakle je krenuo. Melametijske dokidaju praksu izdvajanja i odvajanja od običnih ljudi specifičnom odjećom, zatvaranjem u tekije i korištenjem simboličkog, filozofskog i teško razumljivog jezika. Melametizam se za razliku od prvotnog sufizma više fokusira na ljudsku psihu i animalnu ljudsku dušu manifestiranu u egu te nastoji prozrijeti sve suptilnosti i puteve kojima se isti služi kako bi čovjeka odveo sa Božijeg puta. Međutim, ponovo se dešava značajno zastranjenje i melametizam se utapa u centralnom sufijskom toku. Sufijski izvorni impuls kao bunta protiv društvene iskvarenosti i svega onoga što iz toga proizlazi nikada nije potpuno nestao. Uvijek je lahko mogao prerasti u plamen i često je utjecao na pojedince u redovima sufizma da upute snažnu kritiku kako vanjskom okruženju tako i svojoj braći i predvodnicima unutar matičnog toga. Hafiz Širazi predstavlja najmarkantniju figuru tog toka i on je gotovo na veličanstven, najuspješniji, savršen i najgenijalni način u svom djelu, malom formatom ali grandioznom sadržajem i porukom, izrazio ovu suštinsku i supstancijalnu prirodu i poruku sufizma. Jezik sufijskog bunta, interioriziranje neverbalnog protesta te utjelovljenje i materijalizacija sufijskog savršenog i idealnog čovjeka u njemu su našli svoj smiraj.

Korijeni i oblici sufijskog društvenog aktivizma

Sufizam je moguće promatrati kroz različite prizme i interpretirati na temelju različitih znanstvenih, ideoloških i tipoloških uklona. Tako se na njega može gledati kao čisto duhovni i religijski fenomen, kao sinkretistički i perenijalistički tok, estetički i etički kod, znanstveni i filozofski sistem, kulturološko i sociološki izraz epohe, politički i ideološki konstrukt, idealistički i utopistički svjetonazor. Bilo kojoj od spomenutih interpretacija, perspektiva i nazora da se priklonimo ponudit ćemo samo jednodimenzionalnu i nepotpunu sliku ovog fenomena. Stoga, kada želimo govoriti o sufizmu, naravno kao i bilo kom drugom fenomenu i pojmu, onda moramo odlučiti koji otklon ćemo koristiti, iz koje perspektive ćemo isti promatrati i kroz koju optiku ćemo ga gledati. Ne postoje idealno čisti tipovi pojava, pokreta i učenja kao što ni jedan čovjek nije odrastao u vakuumu i daleko od uticaja različitih faktora tako isto ni jedan pokret nije bio imun na različite društvene, kulturološke, ideološke, religijske, etičke, estetičke, historijske, geografske i mnoge druge uticaje. Međutim, ako bismo stavili po stranu neke faktore, uzroke i motive koji su doveli do toga da varnica sufizma preraste u plamteću vatru, koja je stoljećima osvjetljavala puteve jednima i spaljivala ideale drugima, i pokušali apstrahirati faktor koji je najsnažnije obilježio nastanak sufizma i bojio njegov hod kroz vrijeme onda bi to vjerovatno bio faktor društvene i moralne iskvarenosti. To je najvjerovatnije bilo korupcionaštvo¹, farizejstvo², moralna iskvarenost, verbaliziranje vjerskog nauka, literariziranje Božijeg govora i formaliziranje i dogmatiziranje izvorne vjere i tradicije. Ukoliko se

¹ Kada ovdje govorimo o korupciji onda podrazumijevamo izvorno značenje te riječi, a to je iskvarenost kako u domenu ekonomije i politike, tako i u domenu morala, religije i ponašanja.

² Farizejstvo je sinonim za hipokriziju, licemjerje, pretvaranje i svaku vrstu neiskrenog i iskvarenog ophođenja prema drugima ili drugom, međutim mi ovdje pod ovom riječju uglavnom aludiramo na

izvorno značenje te riječi a to je vjersko licemjerje, pretvaranje u smislu prakticiranja i verbaliziranja vjere, trgovanja vjerom, vjerskim osjećajima i vjerskim učenjima.

vratimo u vrijeme prvih sufijskih velikana, onih na kojima svi kasniji sufijski redovi temelje svoje bivstvovanje, i krenemo od Hasana Basrija, Rabi'ê al Adawiyye, Sufyana al Thawriya, Fudayla ibn Iyada, Ma'rufa Karkhiya...zatim pogledamo život nekih od najvećih potonjih sufijskih prvaka poput Bayazida Bistamija, Juneyda Baghdadija, Mansura Hallaja, Ibrahima Adhama, preko Ibn Arabiyya, Rumija³ i mnogih drugih vidjet ćemo da nikada nisu odlazili na dvor moćnicima i bogatašima, niti su poštivali uobičajene obrasce ponašanja, kritizirali su vlast, vjerske i političke vjerodostojnike, ukazivali na nemoral, korupciju, licemjerje i iskvarenost. Njihov način govora i način odijevanja predstavlja svojevrsni bunt i kritiku raskoši, luksuza i odavanja užicima što je obilježavalo tadašnje prekonoci obogaćeno muslimansko društvo. Hasan Basri u tom pogledu predstavlja moralni i dostojanstveni lik sufijskog bogougodnika koji pohodi tržnice, trgovce, javna mjesta i okupljališta ljudi. Skromno obučen, jednostavnog držanja i skrušen poziva Bogu, upozorava na opasnosti luksuza, razvrata, korupcije, licemjerja i društvene iskvarenosti. Sufyan Thawri je veći dio svog života bježao od halife Mehdiya kom se zamjerio iz političkih razloga. Mansur Khallaj je na kraju platio glavom. Nije on bio prvi ni posljednji koji je osjetio reakciju nezadovoljnih moćnika i obične svjetine koja se nije slagala sa njegovim načinom djelovanja. Specifična sufijska odjeća i obuća, asketizam, samoizolacija, podvrgavanje teškim i mukotrpnim fizičkim i duhovnim vježbama, prakticiranje materijalnog i duhovnog siromaštva ustvari predstavljaju bunt protiv

stanja i situacije u kojoj su živjeli a, istovremeno, inverznu poruku ili neku vrstu ironičnog verbaliziranja svoga bunta⁴.

Tadašnji zahidi su svojim ponašanjem, govorom i djelovanjem provocirali svoju okolinu, pozivali na savjest i podsjećali da put kojim idu nije u skladu sa putem prvih praktikanata islama i bliskih drugova Božijeg poslanika. Prva generacija sufiya odnosno zahida uglavnom prakticira ekstremno pobožnjaštvo, blaži vid asketizma, javno propovjedništvo dok kasnije generacije prakticiraju pustinjaštvo, izbjegavanje kontakta sa masama, ekstremni asketizam i apstinenciju od većine materijalnih zadovoljstava. Ova skupina, koju najbolje predstavlja Ibrahim Adham, umnogome nalikuje na ponašanje i svjetonazor predstavnika grčke filozofske škole Kinici⁵, čiji je najistaknutiji predstavnik Diogen iz Sinope. (Koplston 1988: 476-485).

Ovaj duh kinizma susrećemo kod svih sufijskih velikana ali se najbolje manifestira kod Hafiza Širazija. Ako bismo htjeli sažeto predočiti metode, načine i puteve kojima su sufijski prvaci kritizirali društvo, kako one na njegovom pročelju tako i one koji se nalaze na začelju, i provocirali okolinu u kojoj obitavaju i uznemiravaju duhove onih koji su do grla grcali u raznoraznim nepočudnim aktivnostima onda bismo to mogli predstaviti na slijedeći način:

1. Provokativno odijevanje

Sufijska odjeća ili hirka je prvotno halja "ukrašena" mnogobrojnim zadržama i krpama, gruba, neugodna i jednostavna. Nimalo poželjna čak ni onima koji oskudijevaju sa novcem i kojima je kupovna moć oduvijek bila

slaba strana. U vrijeme kada su se pojedini utrkiivali kiteći se skupocjenim plaštevima i zlatnim nakitom, prateći na taj način u stopu bizantijsku i sasanijsku elitu, kada su pojedinci na svojoj listi posjedovanja imali stotine, pa i hiljade robova, sluga, kamila i svakojake vrijednosnih stvari i kada nije bilo onih kojima bi "sadaku trebalo dati" zahidi, abidi, derviši i prve skupine sufiya poput siromaha, prosjaka, ubogih ljudi i nemoćnih jadnika hodaju po trgovima, pustinjama, livada, ulicama i džamija pozivaju na skromnost, jednostavan život, askezu, darežljivost i slijedenje mota Božijeg poslanika koji glasi: "Siromaštvo je moj ponos".

Zasigurno, to nije bio nimalo lijep prizor za one koji su se utapali u obilju imetka, koji su nadmeno jahali svoje jahalice primoravajući tek pridošle muslimane nearape da im se klanjaju i nije odgovaralo onima koji su od Meke i Medine pravili središta igre, zabave i dunjalučkih uživanja (Hiti, 1973: 214-223).

2. Asketski život

Daleko od bilo kakvog vida uživanja, gomilanja skupocjenosti i odavanja materijalizmu ti isposnici u zakrpljenim haljama i poderanim hirkama hodali su ulicama, miješali se sa običnim ljudima i citirali im Kur'an ili hadise. Svuda su se mogli vidjeti i njihov način života je bio vidljiv i dostupan svakom pojedincu tako da je svako lahko mogao procijeniti koliko se njegov život razlikuje od života koji je vodio Poslanik islama i koji su slijedili njegovi drugovi. Slika koju su na taj način slali u društvo i predstava koju su htjeli izgraditi o poželjnom vjerniku govorila je više nego hiljade riječi, vazova, citata i naracija. Bolno

³ O sufizmu ili tesavvufu je napisano dosta vrijednih knjiga čije bi nabranje samo za sebe predstavljalo vrlo pozamašan naučni rad ali one koje su nezaobilazne prilikom bilo kakvog bavljenja ovom temom jesu slijedeće:

Abu Nasr Siraj, Tusi, Al Loma' fi al tasavvof, edited by Reynold Nicholson, Teheran, Entesharat-e esatir, 2002; Abu Bakr Muhammad Bukhari Kolabazi,

Al ta'arraf li mezheb al ahl al tasavvuf, Maktebet al Khanji, Kairo, 2015; Abd al Karim Hazun Abu al Qasim, Qushayri, Risala al Qushayriya, sharkat-e entesharat-e elmi o farhangi, Teheran, 2014; Ali ibn Usman, Hujviri, Kashf al mahjub, Soroush, Teheran, 2004. Khaje Abdullah, Ansari, Tabaqat al Sufiyya, Tus, Teheran, 1982; Omar ibn Muhammad, Suhravardi, Avarif al Me'arif,

Entesharat-e elmi o farhangi, Teheran, 2014....

⁴ Prva skupina sufijskih pročelnika u VII i VIII stoljeću nije poznata pod imenom sufije već zahidi i abidi. Zuhd sam po sebi predstavlja izraz svakojakog siromaštva, kako duhovnog tako i materijalnog.

⁵ Vidi: Sloterdijk, Peter. Kritika ciničkog uma. Zagreb: Globus, 1992.

je podsjećala one koje je trebala podsjećati i teško je padala onima koji su je htjeli zanemariti. To je bio razlog zbog kojeg su ih često osuđivali, napadali i progonili.

3. Ironičan i satiričan govor

Njihov govor nije bio samo puko pozivanje na Kur'an i hadise Božijeg poslanika, niti su se zadovoljavali eksplicitnim ili pak implicitnim pozivima na dobro, a odvrćali od ružnog i nepoćudnog ponašanja. U svom govoru su jako puno koristili metafore, alegorije, ironije, satiru a nerijetko su pribjegavali stihovima i poetskim izrazima uz simboličku varijaciju jezičkih konstrukcija. U tome su se posebno isticali Hasan Basri, Rabi'a Adawiyya, Abdullah ibn Mubarak, Mansur Hallaj i mnogi drugi (Bertels, 1996).

Ako bismo htjeli praviti usporedbu sa današnjim vremenom onda bismo sufije uslovno mogli nazvati pretečama onoga što nazivamo konceptualna umjetnost ili pokret za društvenu neposlušnost. Naravno, njihova osnovna intencija nije bila u tome da skrenu pažnju na društvenu nepravdu, kršenje ljudskih prava, podriivanje civilizacijskih tekovina ili rušenje despotskih režima oni su uz taj vid bunta, borbe i društvenog angažmana htjeli skrenuti pažnju na zapostavljanje vjere, Boga, Božijih propisa, udaljavanje od Poslanikova puta i kršenje zacrtanih normi življenja i djelovanja.

Jedan od temeljnih postulata sufijskog djelovanja bio je udaljavanje što je više moguće od vlasti, moćnika i bogatih ljudi a biti što bliže onima koje je ovaj ovozemaljski svijet učinio ubogim, jadnim i siromašnim. Svojim stilom življenja, govora i prakticiranja vjere ismijavali i omalovažavali su sve što je davalo miris ili primisao materijalizma, moći, imetka, luksuza, uživanja, dunjaluka, isticanja, hvalisanja i

uzdizanja. Radili su upravo suprotno onome što je bila moda vremena, trend i poželjno da se čini. No međutim, kao i svaka plemenita ideja, pokret ili učenje veoma brzo su pojedini među njima skrenuli u krajnost i zaboravili temeljni nauk takvog načina življenja i djelovanja pa su umjesto ovakovrsne kritike, osude i bunta počeli suzbijati vlastitu ljudskost, omalovažavati svoje dostojanstvo, prezirati bogomdane vrijednosti razuma, života i ljudskog odličja i obličja. Počeli su zakrpljeni haljetak glorificirati i fetišistički ga štovati, gotovo obožavati one što se najviše samoponižavaju, zadovoljavati se formom i vanjštinom obreda i sufijskih ceremonija, uživati u svakojakim zanimacijama. S druge strane, druga skupina među njima zaputila se u drugu krajnost i odavala se bogatim trpezama koje su im priređivali lokalni moćnici u hanikasima i tekijama poput veleljepnih dvoraca, kititi se svakojakim ukrasima i natjecati se po uticaju sa državnim moćnicima.

Sufijski melametizam ili melametijski sufizam

Već u devetom stoljeću sufije su se uveliko udaljile od običnih ljudi i malo po malo sve više se približavali moćnicima protiv kojih su se oduvijek borili. Među njima je bilo dosta onih koji su se po imetku mogli takmičiti sa svakim lokalnim namjesnikom, njihova skromna hirka je zamijenjena skupocjenim ogrtačima a samo ih je ime podsjećalo na prvobitni sufijski haljetak. Mnogi su se počeli osjećati posebnim i odabranim, trgove gotovo da i nisu posjećivali a govore i svakojake pozive ka Bogu zamijenili su zidovima veleljepnih tekija i recitiranjem stihova uz zvuke defa, udanaja i drugih instrumenata. No, ono protiv čega su se borili postali su i sami i sve je manje bilo onih koji su

poznavali svoju prvobitnu misiju. Počinju se pisati knjige koje objašnjavaju šta je istinski sufizam, ko su prave sufije i šta naučava taj pravac. Sve više je više bilo onih koji su istupali i koji su branili istinski sufijski put i koji su podsjećali na ono čemu sufije pozivaju. Razlog tome bio je u tome da su sufije svojim jezikom, ponašanjem i vladanjem bili nepristupačni i nerazumljivi drugim ljudima pa su ih počeli doživljavati kao strano tijelo⁶.

To je kulminiralo smaknućem Hallaja i osudom značajnog broja sufijskih prvaka. Jedan broj sufija se povukao dok su drugi nastojali opravdati svoje ponašanje, govor i pisanje. Međutim, i njima je postalo jasno da se u njihove redove uvukao ogroman broj oportunističkih, pokvarenjaka, varalica, farizeja, hipokrita i svakojakih bjelosvjetskih prevaranata. Sve više se u govoru sufijskih velikana veliča skromnost, poniznost, skrušenost, samoukoravanje, obračun sa svojim slabostima a manje se ukazuje na slabosti i nepoćudnosti drugih. Malo po malo termin melamet⁷ zauzima počasnno mjesto u sufijskoj literaturi i slave se oni koji prakticiraju ovaj put. Najveći sufijski velikani poput Bayazida Bistamija, Junayda Baghdadiya, Ibn Arabija i drugih melamet uzdižu na najviši stepen pokornosti i predanosti Bogu. Sve veće udaljavanje sljedbenika sufizma od izvornih ideja, principa, praksi i kodeksa ponašanja te shodno tome zanemarivanje običnih ljudi i približavanje bogatim i moćnim predstavnicima društva u konačnici je dovelo do unutaršnjeg bunta u samim redovima sufizma. Konačno je puki formalizam, suhoparno bogoslužje, hvalisanje kerametima i svakojakim čudima te svodenje vjere i kontakta s Bogom na izvođenje specifičnih rituala i obreda dosegao svoje krajnje domete u praksi i svjetonazoru sufijskog reda pod imenom Karamiyya⁸

⁶ U to vrijeme se intenzivno pišu knjige koje dokazuju da sufizam pripada islamskom svjetonazoru i da vuče korijene iz Kur'ana i sunneta Poslanika. Na tom polju su se najviše isticali: Abu Nasr Sirraj, Abd al Rahman Sulemi, Abdull

ibn Ansari, Ali ibn Usman Qushayri, Abd al Karim Hazun Hujviri i drugi...

⁷ Melamet dolazi od istoimene arapske riječi što znači korenje, prijekor i samoprijekor. Ova riječ je izvedena iz 54. ajeta sure Maida: "I neće se ničijeg prijekora bojati".

Melamet je jedan od temeljnih postulata sufizma u smislu neobraćanja pažnje na bilo šta ili bilo koga osim Božijeg zadovoljstva, međutim kasnije je to postao put privlačenja tuđeg prijekora i osude kako bi se suzbila potreba za isticanjem i pretvaranjem.

(Shahrastani, 1983). S obzirom da je sjedište ove vjerske sljedbe bilo stacionirano u Isfahanu najžešća reakcija na njihovo djelovanje i ponašanje se desila upravo u tom gradu (Sviri, 1999).

Melametizam je bila dobro poznata praksa svim sufijskim piscima ranijeg perioda, mnogi su o tome pisali, međutim tu praksu, učenje i specifičan nazor pobornika melametizma najbolje su opisali i predstavili Abd al Rahman Sulami⁹, Abd al Karim ibn Huzan al Qushayri¹⁰ i Ali ibn Usman Hujviri¹¹. Na udaru melametija najviše su se našli oni koji su javno pokazivali svoju pobožnost, koji su se predstavljali u najboljem mogućem svjetlu i koji su pod svaku cijenu nastojali izgledati u javnosti što je moguće bolje. Silnice melametijske osude usmjerene su posebice na rijaluk¹² i njegove manifestacije. Munafik je osoba koja suštinski odbacuje vjeru u Boga ali se pretvara da je vjernik dok s druge strane osoba koja prakticira rijaluk prihvata vjeru u Boga i uvjerena je u svoju iskrenost ali svojim ponašanjem, govorom i djelovanjem nastoji privući pažnju i pohvale drugih. Prema tome, svaka osoba koja prakticira rijaluk i pretvaranje nije munafik ali svaki munafik koristi pretvaranje i rijaluk u svom životu i djelovanju. Osobe koje se pretvaraju i koje pribjegavaju rijaluku konstantno su vođene ciljem zadobijanja pozornosti, simpatije, pozicije, nagrade, ovacija i bilo kakvog vida potvrđivanja. Oni u biti koriste sve što im je na raspolaganju, pa čak i vjeru u Boga, kako bi dobili ono što traže. Oni nisu svjesni svojih pogreški i stoga Poslanik ovakvu vrstu ponašanja naziva mali

ili skriveni širk i poredi ga sa mravom na crnom kamenu u mrkloj noći. Također, rijaluk se nalazi nasuprot ihlasi dok se nifak nalazi nasuprot imana. Rijaluk i pretvaranje predstavlja negaciju ihlasi ili istinskog, iskrenog i nepatvorenog prihvatanja Boga i predanosti koja iz toga proizlazi. Pretvaranje s ciljem traženja potvrde, pohvale ili nagrade od druge osobe mimo Boga predstavlja jedan vid širka i mnogoboštva. S druge strane, nifak je negacija imana i bilo kakvog vjerovanja i prihvatanja Boga te stoga predstavlja čisti kufr i nevjerovanje (Ghazali, 1953)¹³.

Rijaluk može biti uzrokovan od strane dva različita faktora a manifestira se na isti način. Prvi vid rijaluka je onaj koji proističe iz želje za potvrdom, pohvalom ili nagradom drugih a drugi vid proizlazi iz straha, bojazni i kazne. Uvijek kada postoji određena prisila, totalitarizam, strahovlast, nametanje ili represija i kada se nagrađuje jedan vid ponašanja i djelovanja a kažnjava drugi ljudi bivaju prisiljeni da pribjegavaju ovoj vrsti ponašanja. Jedni se koriste ovom tehnikom mimikrije i glume kako bi dobili određene privilegije, pozicije, kako bi napredovali u društvu ili ostvarili kakvu korist.. Drugi pak pribjegavaju ovom vidu ponašanja kako bi zaštitili puku egzistenciju, kako bi izbjegli represiju i ostvarili bar minimum prava na život ili pak kako bi se zaštitili od progona, kazni, kritike, napada ili osude. I jedni i drugi bivaju natjerani na takvo ponašanje i postepeno usvajaju takav obrazac ponašanja i djelovanja. U ideologiziranim i totalitarnim društvima ovaj vid ponašanja postaje pravilo i u takvim

društvima ljudi žive dva različita života. Upravo takav društveni ambijent, takva klima i takvo okruženje je proizvelo melametijski pokret i u takvim uvjetima izrastali su najveći moralisti koje je poznao svijet.

Kao što smo već napomenuli melametizam je prvobitna tendencija unutar sufizma a predstavlja nastojanje da se izbjegne bilo kakav vid pretvaranja, prikazivanja i ponašanja radi pridobijanja potvrde, simpatije, pohvale ili nagrade od strane bilo koga izuzev Boga. Temelji se na suzbijanju i potiskivanju svega onoga što godi nefsu ili animalnoj duši i činjenju onoga što joj predstavlja nelagodu, teret i teškoću. Međutim, kasnije je ova tendencija unutar sufizam prerasla u pokret što je iniciralo nastanak sufijskog reda poznatog pod imenom melametije. Ovaj red je osnovan u Nišapuru a vremenom se utopio u matičnom toku sufizma i u određenim formama zadržao se u različitim tarikatima.

Temeljni postulat melametizma je proklamiran u riječima jednog od pročelnika ovog pokreta Hamduna Qassara: "الملازمة ترك السلامه" odnosno prihvatanje puta melameta znači prihvatanje muka, teškoća, problema, poruga, progona, udaraca i nasrtaja drugih ljudi (Hujviri, 2014:67). To je stajanje naspram svih, suprotstavljanje različitim neprijateljima i da bude još neobičnije to je put odbacivanja bilo kakvog komfora, lagodnosti, sigurnosti, bezbjednosti i bezbrižnosti. Sufijske knjige su pune ranih priča o mukama i teškoćama koje su trpjeli pojedini sufijski protagonisti nastojeći da dosljedno slijede ovaj put. Da bi uskratili nefsu bilo kakvo zadovoljstvo

⁸ Karamiyya je rigidna i literaristička muslimanska vjerska sljedba koja je djelovala u periodu između 10. i 13. stoljeća u području Khorasana. Pročelnik ove vjerske sljedbe bio je Abu Abdullah Muhammad ibn Karram. Sljedbenici ove frakcije su poznati po antropomorfističkom poimanju Boga, ekstremnom asketizmu, isticanju pobožnosti i posjedovanja kerameta i mnogim drugim specifičnim učenjima.

⁹ Risala al Malamatiya, Abd al Rahman

Sulami, edited Abu 'Ala Afifi, Cairo, 1945.

¹⁰ Risala al Qushayriyya, Abd al Karim Hazun al Qushayri al Nishapuri, Hasan ibn Ahmad Usmani, Elmi o Farhangi, Teheran, 1995.

¹¹ Kasf al mahjub, Ali ibn Usman Hujviri, Sorush, Teheran, 2014.

¹² Rijaluk dolazi od arapske korijena arapske riječi re-e-je i znači pretvaranje, prikazivanje i pokazivanje. Označava bilo koju vrstu predstavljanja onakvim kakvi u stvarnosti nismo s ciljem pridobijanja

simpatija, pohvale ili neke nagrade. U našem jeziku se riječ nifaq i rija prevode kao licemjerje ili hipokrizija, međutim u arapskom jeziku i u Kur'anskoj terminologiji ova dva termina imaju različito značenje mada se u pojedinim dimenzijama isprepliću.

¹³ Ghazali u svojim najpoznatijim djelima Ihya ulum al Din i Kimiya-e saadat veoma minuciozno i detaljno raspravlja o razlikama između osobina kao što su rijaluk i nifak.

i da bi ga što više unizili sufije su zadovoljstvo sa sobom, svojim uspjesima ili bilo koji vid osjećaja radosti prezirali te su stoga radili sve kako bi ih drugi korili, kritikovali ili vrijeđali i kako bi na taj način taj osjećaj zadovoljstva u korijenu uništili. (Hujviri, 2014:70). Još jedna odlika koja je izdvajala melametije od ostalih sufija bila je ta da su izbjegavali oblačiti specijalnu sufijsku odjeću već su se oblačili poput običnih ljudi, nisu se sklanjali u tekije i hanikahe već su uglavnom odlazili na trgove i bavili se zanatstvom i činili su sve kako bi ostali neprimijećeni u društvu. Bili su sa najsiromašnijima i najprezrenijima u društvu, radili su najprezrenije poslove i boravili su na najružnijim obitavalištima, po ruševinama, napuštenim kućama, u šumama i tome slično. Neki su išli dotle da su čak nastojali na sebe skrenuti pažnju time što su naizgled činili društveno neprihvatljive stvari, pa su tako tokom Ramazana nosili flašu vina, zalazili u kafane, izgovarali nepodopštine i radili svakojake stvari kako bi ih drugi vrijeđali, kritikovali, korili i čak pljuvali. To je na kraju prešlo u drugu krajnost tako da su se pretvarali kako bi privukli negativnu pažnju drugih, njihove poruge i kritike. Kao i sam sufizam i melametizam je skrenuo u drugu krajnost i umjesto da njegovi sljedbenici budu uz narod, da se bore protiv nepoćudnosti i društvene iskvarenosti oni su sami činili to kako bi privukli pažnju ljudi i negdje u tome zanemarili su pažnju i zadovoljstvo Boga. Stoga Hujviri (2014:6) i prokazuje neke od njih ističući da su odlutali sa pravog puta i zabasali na put rijaluka odnosno onoga protiv čega su se borili. Mnogo žešćim tonom i puno implicitnije ih kritikuje

Jami (2015:10) ukazujući na različite manipulacije i instrumentalizaciju vjere i samog melametizma.

U svakom slučaju, način na koji su se melametije borile protiv društvene iskvarenosti, nemoralna, korupcije, hipokrizije, vjerskog rigidnog literarizma i neiskrenosti prema Bogu uveliko je bio revolucionaran i predstavlja nastavak, ali u znatnoj mjeri radikaliziran, sufijskog bunta i pobune. Melametije svoju kritiku utjelovljuju i interioriziraju vlastitim ponašanjem ali na jedan inverzivan i paradoksalan način. I ovdje susrećemo potrebu da se približi i identifikira sa običnim ljudima kroz oblačenje, posjećivanje javnih mjesta, trgova, ulica, obavljanje običnih zanatskih poslova, izbjegavanje druženja sa moćnicima i bogatim, korištenje specifičnog jezika, prepunog ironija, satire, metafora simbola i suptilne kritike. Za razliku od običnih sufija melametije svoje antisocijalno ponašanje dovode do krajnjih konsekvenci te zalaze u mjesta na lošem glasu, izgovaraju riječi i pričaju priče koje ih svrstavaju u nemoralne i nepoželjne osobe, hvale i veličaju loše osobe i neke nemoralne radnje pripisujući ih sebi samo kako bi izazvali porugu drugih¹⁴. Nerijetko se ponašaju kao lude, neuračunljive osobe, prosjaci, probisvijeti, lualice, neko kome niko ne pokazuje ni trunke poštovanja... To je vjerovatno bio razlog zbog kojeg često nisu obraćali pažnju na njihove bogohulne i heretičke izjave. Naravno, to je bila maska ili zastor koji im je omogućavao da bez kazne kažu ono što žele u vremenu sveopćeg nasilja, nepravde, totalitarizma i despotske vladavine¹⁵. Hinjeno ludilo ili glupost daje mudracu ili umjetniku priliku da kaže ono što inače ne bi smio, da čini ono što

je zabranjeno i da nekažnjeno kritizira vlast. Ovu praksu susrećemo kod značajnog broja velikana ljudskoga roda poput Heraklita (Diels, 1983: 137-169), koji se izolovao od naroda i živio životom pustinjaka kritizirajući pokvarenost naroda i vlasti često uz ironiju, satiru i porugu, Sokrat se poigravao sa grčkim bogovima (Kopston, 1988:135-150), Servantes u svom Don Kihotu¹⁶ ironično ismijava lažno i hinjeno viteštvo svoga vremena, Erazmo Roterdamski piše Pohvalu ludosti¹⁷ a Nietzsche (Nietzsche, 2015) čak sarkastično vrijeđa praznu i obesmišljenu religioznost i vjeru u Boga. Ni islamska povijest nije oskudijevala takvim veličinama pa tako Hajam i Hafiz zasigurno zauzimaju proćelje u plejadi velikih genija što hinjiše ludost, glupost i i naivnost kako bi svijet poučili.

Pa ipak, u ovoj vještini, umjetnosti i genijalnosti niko se ne može porediti sa Hafizom i niko kao on nije sa tako malo riječi rekao tako puno. U njemu je objedinjeno ono najveličanstvenije, najgenijalnije i najnepatvorenije kako iz sufizma tako i melametizma. Njegov genij preteže vrijeme u kojem je živio, a preteže i granice koje bi da ga obujmu.

Hafizova ničevska kritika društva

Hafiz Širazi sam po sebi je zagonetka, iako toliko dostupan, toliko čitan, preveden i komentiran on je i dan danas ostao enigma. Ako bismo ga htjeli porediti sa nekim na Zapadu to bi zasigurno bio Nietzsche. Hafizova rinda¹⁸ možemo promatrati u svjetlu Nietzscheova nadčovjeka. I jedan i drugi predstavljaju protagoniste novog čovjeka, čovjeka koji je nadvladao svoje slabosti, vremenitost,

¹⁴ Vitez melametizma je visoko hvaljeni i opjevani Shaykh San'an čiju priču je najljepše predstavio Ferid al Din Attar u svom kapitalnom djelu Mantiq al Tayr. Shaykh San'an je ukratko u snu vidio lijepu kršćanku i otišao je da ju prosi. Ona je od njega zatražila da hrani svinje, pije vino i da prihvati kršćanstvo kako bi se udala za njega. On je to sve prihvatio.

¹⁵ Najbolji primjer ovakvog pristupa kriti-

ziranja društvene iskvarenosti, tiranije i nemoralna u društvu jeste mudri Behlul, za koga kažu da je bio blizak sa halifom Harunom Rašidom, i Nasirudin Hodža.

¹⁶ Vidi: Servantes, Miguel (2011) *Don Kihot*, prev. Đorđe Petrović, Beograd: Zlatni Evropljani.

¹⁷ Vidi: Roterdamski, Erazmo (2002) *Pohvala ludosti*, prev. Darinka Nevenić Grabovac: Mono i Manjana.

¹⁸ Rind je perzijska riječ koja označava hrabru, neobuzdanu osobu, koja ne misli na vlastitu korist, interes, ugled i poziciju. Slavi život, zadovoljstva, uživanje i razuzdanost, Živi od danas do sutra i ne opterećuje se pravilima, zakonima i normama. (Burhan-Qati', Muhammad Husayn ibn Khalaf Tabrizi Burhan, edited Muhammad Moin, Zavvar, Teheran, 1991).

moral, religijski pasivizam i koji je apsolutno uronjen u trenutak i svijet kom pripada. S druge strane, jezik kojeg koristi Nietzsche je poput Hafizovog poetičan, ironičan, konotativan, metaforičan, enigmatičan, više zakriva nego što otkriva, provocira, izaziva, ismijava, ruši, krši i utire nove vidove ponašanja i mišljenja.

Npr:

ای دل طریق رندی از محتسب بیاموز
مست است و در حق او کس این گمان ندارد

*Os rce, rendiluk¹⁸ od muhtesiba¹⁹ nauči
Pijan je ali niko o njemu tako ne misli*

(Hafiz, 2012: Gazel 126).

ترسم که روز حشر عنان بر عنان رود
تسبیح شیخ و خرقة رند شراخوار

*Bojim se da će na dan mahšera²⁰
uporedo ići
Šejhov tespih i hirka rinda²¹ pijanice²²*

(Hafiz, 2012: Gazel 246)

Nietzsche je ironično i možda sarkastično upozorio da je "bog mrtav" ali onaj bog kog su stoljećima konstruirali crkveni, vjerski i dogmatičarski oci. Bog koji plaši, prijeti, zabranjuje, kažnjava, mrzi, srdi se, koji je pohlepan, ljubomoran i narcisoidan. Takav bog je projekcija višestoljetnog religijskog čovjeka i mislioca. Takav bog je stvorio čovjeka, kreirao ovaj svijet sa svim njegovim ljepotama i izazovima a potom ih strogo zabranio čovjeku. Takav bog traži prezrenog, uniženog, slabog, licemjernog, nedostojnog i mračnjačkog čovjeka. Takav bog je produkt, projekcija i konstrukcija ljudskog mračnjačkog uma (Nietzsche, 2015).

Zbog toga je Nietzsche takvog boga pokopao i potražio drugoga

koji je suprotnost tome te ga našao u nadčovjeku. Onome koji slavi sve što je crkveni bog zabranjivao, onome koji stremi tamo kamo je prvi zabranjivao, onome koji živi svakoga trena i punim plućima. Hafiz nije javno pokopao takvoga boga ali je poput Nietzschea rekao da moral, vjera i sve što počiva na vjerovanju u takvog boga, slijeđenju takvog puta i takvog života predstavlja djelovanje protiv stvarnog i istinskog Boga. Boga koji voli čovjeka, Boga koji cijeni ljudsko dostojanstvo, Boga koji dopušta, dozvoljava, stimulira, motivira i poziva ka Sebi. Kada čitamo Hafizov divan imamo predstavu kao da je Nietzscheov Zaratustra sišao s planine i kao da se poetski obraća narodu podsjećajući ih da je moral i vjera koja se na njemu temelji mrtva slaveći slobodoljubivog, neobuzdanog, neustrašivog, životoljubivog i naprasitog rinda. Hafizov rind, umnogome podsjeća na Khayama, predstavlja Nietzscheovog nadčovjeka koji ruši idole lažnog boga, ideologije i ljudske fantazme potkopavajući tako sirovi i bezlični moral te suhoparno bogoslužje bez osjećaja, emocija, doživljaja, iskustva i razmišljanja. Njegov rind se zalaže za slobodu, slobodu izbora, slobodu koja oslobađa od okova dogmi, stega, običaja, navika, tradicija, ideologija, autoriteta i sterilnog pobožnjaštva.

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود
ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزادست

*Rob stremljenja onoga sam koji
ispod plavoga neba
Slobodan od svega što boju ovisnosti
imade²³*

(Hafiz, 2002: Gazel 37).

Hafiz dovodi u pitanje čitav jedan sistem morala, vjerovanja, ponašanja i življenja te predstavu boga, na kojoj taj moral počiva. Hafiz slično Heraklitu, Sokratu a mnogo kasnije i Nietzscheu koristi specifičan jezik metafore, ironije, sarkazma, cinizma, podsmjeha, kritike pa čak i na trenutke groteske.

می خور که شیخ و حافظ و مفتی و محتسب
چون نیک بنگری همه تزویر می کنند

*Pij vino jer šejh, hafiz, muftija i
muhtesib*

*Ako dobro pogledaš svi se
pretvaraju*

(Hafiz, 2012: Gazel 200).

Hafiz šokira, skandalizira, ismijava, provocira, zadirkuje, izaziva i vrijeđa. Hafiz poput Erazma Roterdamskog pravi inverziju pojmova, izvrće stvarnost i obrće sve naglavačke. Ono što je u stvarnom svijetu vrijednost, pohvalno, prihvatljivo i dobro u Hafizovom svijetu je izvrnuto, a ono što je prezreno, pogubno, ogavno i ružno kod njega je veličanstveno. Njegov gotovo crno-bijeli Orvelovski bipolarni svijet nalikuje svijetu Lewisa Carolla (*Charles Lutwidge Dodgson*) u Alisi u zemlji čuda²². Sve je nekako drugačije, neobično i izvrnuto a opet racionalno na neki svoj način, prihvatljivo i slijedi vlastitu logiku. Na jednoj strani imamo pozitivce rinda, pira mogana²³, mogbače²⁴, kharabat²⁵, mutriba²⁶, mey²⁷, a na drugoj strani su negativci muftija, šejh, fakih, vaiz²⁸, zahid²⁹, abid³⁰, muhtesib, tekija, džamija... Naravno, tako nije u stvarnosti ali to je stvarnost koju Hafiz slika i iznosi vani ono što je unutra.

unutarnja opijenost duhovnog putnika.

²⁶ Svirač, zabavljač ili pjevač. U sufijskoj terminologiji aluzija na Boga, šejha ili bilo koju osobu koja opija duhovnim zvicima i ekstazom.

²⁷ Vino ili piće. Kod sufija duhovna ljubav, opijenost, džezba, zanesenost Božijom blizinom...

²⁸ Vjerski propovjednik.

²⁹ Asket, muslimanski isposnik...

³⁰ Pobožnjak, osoba koja prakticira ekstremno pobožnjaštvo.

¹⁸ Rindiluk je slobodarsko, razuzdano, neobuzdano i ničim neopterećeno ponašanje rinda.

¹⁹ Muhtesib je inspektor ili vjerski službenik koji je bio zadužen za nadgledanje provedbe šerijata u javnom životu.

²⁰ Mahšer je dan i mjesto kada će se svi ljudi iskupiti pred Bogom.

²¹ Sufijska halja, uglavnom od grubog platna i sva iskrpljena.

²² Vidi: Lewis Carroll (2009) *Alisa u zemlji čuda*, prev. Đorđe Stošić, Beograd: Pčelica.

²³ Zoroastrijski mag, starac ili vlasnik kafane koji prema tradiciji toči vino. U sufijskoj simboličkoj terminologiji Bog ili šejh.

²⁴ Zoroastrijski dječak koji služi u vatropokloničkom hranu, dječak koji donosi vino. U sufijskoj terminologiji šejh ili osoba koja duhovno napaja sufiju i mističkog puta.

²⁵ Kharabat doslovno ruševina, kafana, mejhana ili obitavalište lualica i probisvijeta. U sufijskoj terminologiji hanikah, Božije prisustvo, džezba,

واعظان کاین جلوہ در محراب و منبری کنند
چون به خلوت می روند آن کار دیگری کنند
مشکی دارم ز دانشمند مجلس باز پرس
توبه فرمایان چرا خود توبه کمتر می کنند
گویا باور نمی دارند روز داوری
کاین همه قلب و دغل در کار داوری کنند
یا رب این نودولتان را با خر خودشان نشان
کاین همه ناز از غلام ترک و استری کنند
(*Vaizi što tako blistaju u mihrabu
i minberu
Kada se osame čine sve drugačije n
o što govore
Muče me učenjaci na sijelima
pitanja i odgovora
Savjetuju pokajanje ali sami se
slabo kaju
Kao da ne vjeruju u dan suđenja
Toliko varaju i obmanjuju kada sude
Bože, ove što tek uzeše vlast na
mjesto koje im pripada postavi
Jer se toliko hvališu svojim slugama
i mazgama*)
(Hafiz, 2012: Gazel 199)

Hafiz izvrće stvarnost ne da bi slavio onu drugu stranu i da bi uzdizao hedonizam, materijalizam, nemoral i iskvarenost već, naprotiv, da bi na vidjelo iznio ono što se nalazi u nutrini i zakrio ono što se vanjstinom i pretvaranjem želi prikazati.

دور شو از برم ای واعظ و بیهوده مگو
من نه آنم که دگر گوش به تزویر کنم
"Udalji se od mene vaize i
ne pričaj badava
Ja nisam onaj što sluša varke i obmane"
(Hafiz, 2012: Gazel 347)

Hafiz se najviše gnuša rijaluka i pretvaranja te stoga čini sve kako se ne bi inficirao tim virusom i kako bi srce zadržao čistim i iskrenim. On u skladu sa osnovnim principima melametizma čini sve kako bi na sebe sručio bujicu poruge, kritike i osude. Na trenutke se ponaša naivno i pomalo ludo ali iza toga krije se najdublja mudrost. Prije melametizma kharabat, rind i mey bijahu društveno pokudeni i prezreni termini. Međutim, sljedbenici ovog

pokreta i reda su upravo zbog toga zalazili na ta mjesta, družili se sa takvim osobama i u rukama držali čaše vina kako bi ih drugi izbjegavali. Možemo zamisliti koliko su bili prezreni u društvu, kako su ih smatrali ludim, zabludjelim i neobičnim. Možda je to i bio razlog zbog kojeg njihove riječi nisu uzimali zaozbiljno, zbog kojeg ih nisu proganjali i spaljivali na lomači. Prve sufije melametije su koristile kharabat ili današnjim jezikom rečeno kafane i mejhane kako bi slama le svoj nefs i skrivali se od pohvala i veličanja ljudi³¹.

Međutim, ova praksa među sufijama nikada nije krivo shvaćena i nikada nije osuđivana (Ghazali, 1982:365)³². Gazalija je visoko cijenio one koji na ovaj način prakticiraju veliki džihad, jer je znao da oni istovremeno prakticiraju i mali džihad³³. Ibn Arabi tvrdi da melametije posjeduju najviše stepene bliskosti sa Bogom te da se iznad njihove deredže nalazi sa deredža poslanika. Ibn Arabi, također, tvrdi da bi ih ljudi slavili kao božanstva kada bi im bile predočene deredže i stepeni duhovnog uznošenja melametija (Ibn Arabi, 2014:46). S druge strane, Suhraverdi smatra da sufije posjeduju više deredže, ali melametijama ne osporava moralnu čistotu, iskrenost i visoke duhovne stepen. Suhraverdi poput nekih drugih sufijskih velikana pravi razliku između sufija i melametija i smatra da melametizam izvorno ne proizlazi iz sufijskog pokreta (Suhraverdi, 2014:27).

Hafiz svojim jezikom, pisanjem i skladanjem ruši jedan svijet, dovodi u pitanje njegove temelje, ukazuje na slabosti koje ga izjedaju i poziva da se gradi novi svijet. Po njemu svijet koji počiva na nepovjerenju, licemjerju, interesu, koristi, materijalnom bogatstvu, slavljenju i veličanju Boga samo zbog nagrade na ovom ili drugom svijetu ili pak služenje i obožavanje Boga zbog straha od Njegove kazne ne može biti

svijet koji je Bog namijenio ljudima, ne može biti svijet koji je Bog obećao da će naslijediti njegovi dobri robovi i ne može čovječanstvo voditi ka sreći i univerzalnom dobru. On ukazuje na korijene zla i nesreće koja je zahvatila čovječanstvo. Hafiz poput Diogena iz Sinope prezire korupciju, pokvarenost i posvećuje se ismijavanju i prokazivanju iste te na isti način "traži čovjeka svijećom u pola dana":

آدی در عالم خاکی نمی آید به دست
عالی دیگر ببايد ساخت و از نو آدی
Čovjeka na ovom zemaljskome
svijetu naći ne možeš
Svijet drugi treba sazdati i
iznova čovjeka
(Hafiz, 2012: Gazel 470).

Hafiz tvrdi da je uzrok svih zala i izvor svih problema odsustvo ljudskosti, čovječnosti i humaniteta a to je opet posljedica moralne izopačenosti, nepočudnosti, pokvarenluka, pretvaranja, licemjerja i koristoljublja. Da bi se čovjek sačuvao tih zala i da bi bio zaštićen od toga mora se držati podalje od ljudi, posvetiti se sebi, vlastitom usavršavanju, duhovnosti, nauci, knjizi i stremiti ka Bogu:

که کشم رخت به میخانه و خوش بنشینم
حالیا مصلحت وقت در آن می بینم
یعنی از اهل جهان پاکدل بگزینم
جام می گیرم و از اهل ریا دور شوم
تا حریفان دغا را به جهان کم بینم
جز صراحی و کتابم نبود یار و ندیم
U ovom vremenu jedini izlaz
vidim u tome
Da odem u mejhanu i da se tamo
radujem
Da uzmem vrč i udaljim se od
licemjera
Odnosno da napustim svijet i
posvetim se čednosti
Osim krčaga i knjige ne imadob
drugog druga
Kako bih što manje vidao
pokvarenjake
(Hafiz, 2012: Gazel 355).

o odakle su se vršili dalji pohodi na nemuslimanske teritorije. Svake godine su po nekoliko mjeseci provodili na ratištu a neki od najpoznatijih sufija koji su to činili, pored odlaska u kharabat, bili su Ibrahim Adham, Zunun Misri, Khallaj isl.

³¹ Farhang-e ananderaj, Mohammad Padshah bin Gulam Muhiyiddin Shah Ananderaj, Teheran, 1997; In Kimiya-e hasti, Mohammad Šafi' Kadkani, Tabriz, 2006.

³² Gazalija kharabat tumači kao mjesto rušenja ljudske uobrazilje, ega i samoljublja.

S tim u vezi navodi slijedeći stih: "Harke be kharabat nashod bi din ast" (Ko god ne zalazi u kafanu bez vjere je).

³³ Praksa tadašnjih sufija je bila da obavezno jedno vrijeme provedu u Ribatima ili tvrđavama koje su se nalazile na granici

U svome stilu, gordo, rušilački, ničeoovski "čekić filozofijom" Hafiz poziva na rušenje staroga svijeta, poretka, reda, ustroja i zdanja kako bi se na zgarištu staroga izgradio novi, bolji, svijetli, čišći, plemenitiji i humaniji svijet i kako bi se u njemu nastanio čovjek sa svim onim što ta riječ podrazumijeva:

بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم
فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو دراندازیم

*Dođi da cvijeće bacamo i vino u
vrč točimo
Nebes da porušimo i sagradimo
svijet iznova*

(Hafiz, 2012: Gazel 374)

Zaključak

U ovom članku smo nastojali pokazati da je sufizam, u različitim vremenskim i geografskim, kulturnim i društvenim kontekstima, predstavljao najizvorniji bunt protiv društvene iskvarenosti, korumpiranosti, farizejstva, socijalne nepravde, različitih vrsta nepoćudnosti i tiranije. Sufizam je u svojoj inicijalnoj fazi prvenstveno verbalno i neverbalno,

kroz svjesno i namjerno, u znatnoj mjeri ekstremizirano i karikaturalizirano, utjelovljenje idealiziranog lika muslimanskog pobožnjaka kritikovao vlast, inteligenciju, vjerske predvodnike, službenike pa i obični narod. Poruke koje se mogu iščitavati kroz njihove propovijedi i pisanja te život koji su vodili, način na koji su se odijevali i kako su se ponašali bili su snažno usmjereni u pravcu dijagnosticiranja, prepoznavanja i predočavanja uzročnika društvenih problema i pokušaj da se kroz vlastiti život, ali u znatnoj mjeri umjetnički i konceptualno prenatravan kako bi bio vidljiviji, predoči rješenje i način prevladavanja tih problema.

Sufizam se nerijetko suočavao sa vlastitim zastranjivanjima i otupljivanja oštrice što se prevladavalo kroz unutarnji bunt i dalju intezifikaciju u formi melametizma ali je svoju najkreativniju, najinventivniju i najgenijalnu manifestaciju našao u liku Hafiza Širazija i onih koji su se povelili njegovim primjerom. On je sufijski buntovni jezik, izražen u formi ironije, metafora, konotativnih izričaja, satire, paradoksa, simbola, sarkazma,

parodije, groteske i drugih suptilnih figura i formi doveo do krajnjih konsekvenci a njegovo crtanje i slavljenivo glorificiranje rinda kao neobuzdanog, apsolutno posvećenog i predanog putu kojim hodi i koji se ne plaši nikakvih ovozemaljskih sila, niti biva privučen nikakvim dunjalučkim komoditetima i ukrasima te koji se bori protiv svega onoga što nije usmjereno ka Bogu i što ne vodi ka Bogu predstavlja najbolje utjelovljenje idealnog Božijeg čovjeka.

Stoga, možemo zaključiti kako je sufizam kao pokret različitim specifičnim i sebi svojstvenim tehnikama, metodama i putevima, kako verbalnih tako i neverbalnih, oduvijek predstavljao društveni korektor, socijalni alarm i duhovni lakmus-papir, koji je ukazivao na devijacije i zastranjivanja te nudio specifična rješenja. Hafiz Širazi u svemu tome predstavlja najmarkantniju ličnost koja je specifičan sufijski društveni diskurs i bunt razvila do neslučenih dometa i koja i danas umnogome djeluje na društvenom planu i utječe na neka etička, socijalna i umjetnička usmjerenja.

Literatura

- Afifi, Abu Ala (1996) *Resale-ye malamatiyye, sufiye va fotavvat*, prev. Nosratollah Foruhar, Teheran,: Elham.
- Betels Eduardovich, Evgeni (1996) *Tasavvuf va adabiyat-e tasavvuf*, Prev. Sirus Izadi, Teheran: Amir Kabir.
- Burhan Tabrizi, Mohmmad Hosain ibn Khalaf (1991) *Burhanu Qati'*, edited Mohammad Moin, Teheran: Zavvar.
- Diels, Herman (1983) *Predsokratovci I*, priredili Branko Bošnjak, Milan Kangrga, Gajo Petrović i Predrag Vranicki, Zagreb: Naprijed
- Dobbin, Robert (2012) *The Cynic philosophers*, London: Penguin book.
- Eslami Nadushan, Mohammad Ali (2001) *Chahar sokhanguy-e wejdan-e Iran*, Teheran: Katre.
- Feriduddin Nishapuri, Attar (2016) *Mantiqutayr*, Teheran: Sokhan.
- Ghazali, Abu Hamid Muhammad (1953), *Kimiya-e saadat*, Teheran: Entesharkhane va chapkhane markazi.
- Hiti, Filip (1973) *Istorija Arapa*, prev. Petar Pejčinović, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Hujviri, Ali ibn Usman (2014), *Kashf al mahjub*, Teheran; Soroush.
- Ibn Arabi, Muhiyiddin, (2014) *Futuh al mekiyya*, edited Muhammad Hajui, Teheran: Moula.
- Khorramshahi, Bahauddin (1988) *Chahardah revayat*, Teheran: Parvaz.
- Koplston, Frederik (1988) *Istorija filozofije, I*, prev. Slobodan Žunjić, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Qushayri Nishaburi, Abd al Karim Huzan al Qasim (2014) *Al Risala al Qushayriya*, Teheran: Entesharat-e elmi o farhangi.
- Padshah Shad, Muhammad ibn Gulam (1956) *Farhang-e anandraj*, Teheran: Khayyam.
- Nicholson, Reynold (2011) *Mistici islama*, prev. Dušan Stanojević, Beograd: Babun.
- Nietzsche, Friedrich (2015) *Vesela nauka*, prev. Milan Tabaković, Beograd: Dereta.
- Nietzsche, Friedrich (2015) *Tako je govorio Zaratustra*, prev. Milan Čurčin, Beograd: Algoritam.
- Shafii Kadkani, Mohammad Reza (2016), *In Kimiya-e hasti*, Tabriz: Aydin.
- Shahrastani, Abdul Karim (1983) *Al milal val nihal*, Beirut: Darul mearif.
- Sloterdijk, Peter (1992) *Kritika cinickog uma*, Zagreb: Globus.
- Suhravardi, Umer ibn Abdullah ("014), *Avarif al mearif*, Teheran: Elmi o farhangi.
- Sulami Nishaburi, Abd al Rahman (1945), *Risala al malamatiyya*, Abu Ala Afifi, Cairo:
- Sulami Nishaburi, Abu Abd al Rahman ibn Huzan al Husayn al Azdi (2015) *Risala al malamatiyya*, Teheran: Sokhan.
- Shamsudin Hafiz, Shirazi (2012) *Divan-e Hafez*, Teheran: Soroush.
- Šarčević Abdullah (1991) *Filozofija u vremenu*, II, Sarajevo: Veselin Masleša.

الموجز

روح التصوف المتمردة والحافظ شيرازي

سداد ديزداريفيتش

حاولنا في هذا المقال أن نستكشف درجة استلهام الحركة الصوفية وتوجهها بالسياقات المختلفة، وأولها الاجتماعية الثقافية، والكيفية التي كان أنصار التصوف يفصحون بها عن موقفهم من المجتمع والتحركات الجارية بداخله ومن المشاكل والتشوهات الاجتماعية. كما أردنا استكشاف حجم خصوصية النمط الصوفي للتأثير المجتمعي الذي يظهر من خلال التمرد الكلامي والاحتجاج المستبطن غير الكلامي، باللباس الخاص وأسلوب العيش والسلوك الخاص، ومدى تأثيره ونجاحه على مر العصور.

بيّنّا أن التصوف جاء رداً على المشاكل والفساد في المجتمع، وأنه طوّر لمكافحتها عبر التاريخ طرقاً وأساليب وكيفيات وأدوات ووسائل وتقنيات متقدمة جداً. وفي الوقت ذاته كان ذلك هو السبب الذي طوّر الصوفية من أجله لغة وكلاماً وأدباً بالغ الإبداع والابتكار والتقدم الفني. كما أظهرنا أن الملابس الصوفية الخاصة والطريقة غير المعتادة في التخاطب والقواعد المنضبطة في السلوك والعيش والعمل في المجتمع، كل هذا يمثل بدرجة كبيرة استبطان وتجسيد هذا الموقف التمردية، وعليه فإنه يصبح طريقة أكثر فاعلية ونجاحاً للتأثير في التغيرات المجتمعية.

ورث الحافظ شيرازي التقنيات الصوفية وطرق وأدوات التعبير لهذا التمرد، بالاستبطان والاستظهار والكلام وعدم الكلام، مع غلبة التعبير الفني والكاريكاتورية ودمج المفاهيم والسريالية. ونظراً للسياق الاجتماعي والتاريخي والفكري والثقافي، فإن الحافظ شيرازي قد طور واحدة من أكثر الأدوات تقدماً وفاعلية في التعبير الفني عن التمرد والنقد واستنباط الحلول.

الكلمات الرئيسية: التصوف، التشاؤمية، الحافظ شيرازي، الفساد المجتمعي، النقد.

Summary

REBELLIOUS SPIRIT OF SUFIZAM
AND HAFIZ SHIRAZI

Sedad Dizdarević

In this article we made an attempt to assess to what extent is sufi movement inspired and directed by various contexts, primarily social and cultural contexts, and also to see how the sufi protagonists expressed their view of: society, changes in the society, social problems and deviations. We also tried to evaluate to what extent have the specific forms of sufi influence upon society manifested in verbal revolt and non-verbal interiorised protest through specific code of dressing, manner of living and behaving, actually had impact through history. Our study shows that sufizam was initiated by social problems and social corruption and that it has, through history, developed very sophisticated methods, means, instruments and techniques in its struggle against these vices. For the same reason sufies have developed remarkably creative, inventive and artistically sophisticated remarkable language and literature. The study also shows that specific mode of dressing, unusual manner of social interacting, detailed particular rules of conduct in living and acting in society to a great extent represent embodiment of a rebellious attitude, thus facilitating effective social impact. Hafiz Širazi inherited sufi techniques, methods and instruments of expressing this revolt. Those reflected in his unique, interiorising and exteriorising verbal as well as non-verbal artistically exaggerated, caricatured and almost surreal, inversion of ideas. Regarding social, historical, ideological and cultural context, Hafiz developed one of the most sophisticated and most effective instruments of social and artistic expression of revolt and criticism wherein the prescription of resolve is also offered.

Key words: Sufizam, kinizam, Hafiz Širazi, social corruption, criticism